

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล

(Individual Study)

หลักประชาธิปไตยกับการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสุขภาพ

จัดทำโดย นายแพทย์สุวรรณชัย วัฒนายิ่งเจริญชัย

รหัส ๖๕๑๐๔๘

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรม
หลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๑๐
วิทยาลัยศาลรัฐธรรมนูญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

ลิขสิทธิ์ของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

หลักประชาธิปไตยกับการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสุขภาพ

นายแพทย์สุวรรณชัย วัฒนายิ่งเจริญชัย

บทนำ

สิ่งแวดล้อม (Environment) เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลต่อสุขภาพ (Health) และคุณภาพชีวิต (Quality of Life) ของประชาชนในทุกช่วงวัยของชีวิต ดังที่องค์การอนามัยโลกรายงานข้อมูลว่าปัจจัยเสี่ยงด้านสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อสุขภาพและสามารถหลีกเลี่ยงได้ เป็นเหตุให้มีผู้เสียชีวิตทั่วโลก อย่างน้อย ๑๒.๖ ล้านคน ในแต่ละปี คิดเป็นหนึ่งในสี่ของภาระโรคทั่วโลก (ข้อมูลปี ๒๕๕๙) (๑) มลพิษทางอากาศเป็นเหตุให้มีผู้เสียชีวิตราว ๗ ล้านคนต่อปี ถือเป็นปัจจัยเสี่ยงทางสุขภาพอันดับต้น ๆ ของโลก (๒) ความท้าทายด้านสิ่งแวดล้อมทั่วโลกมีมากขึ้น อาทิ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การขยายตัวของเขตเมืองอย่างรวดเร็ว การเพิ่มขึ้นของภาวะดื้อยา รวมทั้งการเกิดโรคอุบัติใหม่ และโรคระบาด ที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต ทำให้ผลิตภาพลดลง และเพิ่มภาระในระบบสาธารณสุขของประเทศต่างๆ และผลลัพธ์จากการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๕ (ค.ศ. ๒๐๑๒) ประชาคมโลกก็ได้ให้การรับรองเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goal) ที่มุ่งเน้นการสร้างสมดุล ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม บนหลักการ “ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง” (Leave No One Behind) ซึ่งเป็นการสนับสนุนการปฏิบัติตามหลักสิทธิมนุษยชนสากลที่ยึดถือว่ามนุษย์ทุกคนเกิดมาพร้อมกับสิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานโดยเท่าเทียมกัน และ “สิทธิและเสรีภาพ” เป็นหลักการพื้นฐานสำคัญของการปกครองระบอบประชาธิปไตย ควบคู่มากับการกำเนิดของรัฐธรรมนูญของประเทศต่าง ๆ โลกที่ปกครองโดยระบอบประชาธิปไตย เพราะการมีรัฐธรรมนูญมีเจตนารมณ์เพื่อที่จะให้ความคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ ตลอดจนความเสมอภาคของบุคคล การรับรองวาระการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างกว้างขวางทั่วโลก จึงเป็นการส่งสัญญาณที่ชัดเจนว่าประชาคมโลกมุ่งหวังให้มนุษย์อยู่ร่วมกับโลกได้อย่างมีเอกภาพมากขึ้น เพื่อยังประโยชน์ในด้านสุขภาพและความเสมอภาคทางสุขภาพ (Health equity)

ในด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสุขภาพในสังคมประชาธิปไตย ประชาชนพึงมีสิทธิในการเข้าร่วมจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนสิทธิที่จะได้รับการคุ้มครองและปกป้องจากผลกระทบต่อสุขภาพจากมลพิษสิ่งแวดล้อม และได้รับบริการสาธารณสุขจากรัฐอย่างเสมอภาค สำหรับประเทศไทย รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๖๐ ตามมาตรา ๔๓ มาตรา ๔๖ และมาตรา ๔๗ ก็ได้ให้การรับรองสิทธิของประชาชนในการจัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สิทธิของผู้บริโภคย่อมได้รับความคุ้มครอง และบุคคลย่อมมีสิทธิได้รับบริการสาธารณสุขของรัฐตามลำดับ อย่างไรก็ตามผลในทางปฏิบัติที่ผ่านมา ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักประชาธิปไตยกับการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสุขภาพและการนำไปใช้ ยังคงเป็นไปอย่างจำกัด บทความนี้จะได้นำเสนอเนื้อหาวิชาการส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักการประชาธิปไตย แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสุขภาพ กฎหมายที่เกี่ยวข้อง กรณีตัวอย่างของการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลต่อสุขภาพ และข้อเสนอแนวทางการส่งเสริมประชาธิปไตยในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสุขภาพ ดังจะกล่าวต่อไป

๑. ความหมายและหลักประชาธิปไตย ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่าคำว่า “ประชาธิปไตย” (Democracy) มีผู้ให้ความหมายไว้อย่างหลากหลายด้วยกัน ซึ่งผู้เขียนได้พิจารณาและจะนำเสนอความหมายที่มีความสอดคล้องกับกรอบการเสนอบทความนี้ สรุปได้ดังต่อไปนี้

๑.๑ คำและความหมาย

๑) คำว่า ประชาธิปไตย ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า Democracy เกิดจากการผสมคำสองคำคือ Demos กับ Kratein ซึ่ง Demos หมายถึง ประชาชน และ Kratein หมายถึง การปกครอง ดังนั้น ประชาธิปไตย (Demoskratia) จึงหมายถึง การปกครองโดยประชาชน ส่วนคำว่าประชาธิปไตยที่ใช้ในภาษาไทย บัญญัติขึ้นโดยเทียบกับศัพท์ภาษาอังกฤษ เป็นการนำเอาคำสองคำมารวมกันคือ ประชา ซึ่งเป็นคำสันสกฤต รูปคำเดิม คือ ปรชา แปลว่า ราษฎร หรือประชาชน และคำว่า อธิปไตย แปลว่า ความเป็นใหญ่อย่างยิ่ง

๒) ความหมาย ตามที่มาและขอบเขตอำนาจ มีผู้ให้ความหมายของประชาธิปไตยไว้ว่า หมายถึง อำนาจสูงสุดมาจากประชาชน ทั้งนี้ โดยเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนเกิดมามีสิทธิและเสรีภาพโดยธรรมชาติ พวกเขาสามารถที่จะคิดและกระทำการใด ๆ ได้ แต่เมื่อมนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นสังคม เขาจะสละสิทธิและอำนาจบางประการให้กับผู้ปกครอง เพื่อใช้อำนาจนั้นดำเนินการภายในกรอบที่กำหนด ฉะนั้นเราจะพบว่ารัฐบาลในประเทศประชาธิปไตยจะมีอำนาจที่มีขอบเขต

๓) ความหมายที่เน้นเรื่องสิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาค นักปรัชญาการเมืองหลายท่านที่ชี้ให้เห็นว่ารูปแบบการปกครองที่ดี คือ การปกครองที่เคารพสิทธิ และความเสมอภาคของมนุษย์ เชื่อว่า สมาชิกของสังคมทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันที่จะเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม เพื่อพัฒนาตนเองและสังคมโดยรวม นอกจากนี้ ระบบการเมืองจะต้องเปิดโอกาส หรือให้เสรีภาพแก่ประชาชนในการดำเนินการใด ๆ ภายใต้กฎระเบียบของสังคมด้วย ซึ่งรูปแบบการปกครองดังกล่าว ก็คือ ระบอบประชาธิปไตย

๔) ความหมายที่เน้นการเข้ามีส่วนร่วมหรือเสียงของประชาชน ในเมื่อระบอบประชาธิปไตยให้ความสำคัญกับประชาชนในฐานะที่เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย ใช้อำนาจนี้ผ่านทางองค์กรทางการเมืองต่าง ๆ เพื่อประโยชน์สุขของตนเอง บทบาทของประชาชนในทางการเมือง จึงมีความสำคัญมากที่เปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมดำเนินการเพื่อสร้างสรรค์สังคมของตนเอง กิจกรรมการเข้าร่วมทางการเมืองของประชาชน อาจเป็นทางอ้อมโดยผ่านกระบวนการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเข้าไปทำหน้าที่แทน หรืออาจเป็นทางตรง เช่น การประท้วง การร้องเรียน ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้รัฐบาลรับทราบถึงปัญหา เป็นต้น

๕) ความหมายที่เน้นเจตนาารมณ์ของประชาชน ประธานาธิบดีอับราฮัม ลินคอล์น แห่งสหรัฐอเมริกาได้ให้ความหมายของคำว่า ประชาธิปไตยว่า เป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชนในระบอบประชาธิปไตยผู้นำทางการเมืองเป็นผู้ที่ถือเสมือนเป็นตัวแทนเจตนาารมณ์ของประชาชน รัฐบาลเป็นตัวแทนของพรรคการเมืองที่มีเสียงข้างมาก หรือได้รับเสียงสนับสนุนส่วนใหญ่ รัฐบาลจะคงอยู่ในอำนาจต่อได้เมื่อวาระสิ้นสุดลง ก็โดยการแสดงให้ประชาชนผู้เลือกตั้งเห็นว่า

รัฐบาลสามารถสนองตอบต่อเจตนารมณ์ของประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพเท่านั้น (ที่มา <http://www.satit.up.ac.th/BBC07/AroundTheWorld/pol/119.htm>)

๑.๒ ราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของคำว่า “ประชาธิปไตย” ไว้ในหนังสือ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๓๓ ว่า หมายถึง “แบบการปกครองที่ถือมติปวงชนเป็นใหญ่”

๑.๓ Lipset ให้ความหมายของคำว่า ประชาธิปไตย หมายถึง ระบบการเมือง ที่เปิดโอกาส โดยใช้วิถีทางปกติธรรมดาทางรัฐธรรมนูญ ที่จะทำให้มีการเปลี่ยนตัวผู้ปกครองได้ อีกทั้งยังเป็นกลไกทางสังคมที่ช่วยให้มีการแก้ไขปัญหาในสังคม อันเกิดจากการตัดสินใจที่ขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ การปกครองในระบอบประชาธิปไตยจึงเท่ากับเปิดโอกาสให้ประชาชนส่วนใหญ่ได้ใช้อิทธิพลของตนเข้ามากำหนดการตัดสินใจในนโยบายสาธารณะโดยการเลือกบุคคลเข้าดำรงตำแหน่งทางการเมืองนั่นเอง (Lipset, ๒๕๐๗, น.๔๕, อ้างถึงใน ทิพาภรณ์ สุตมขุ, ๒๕๕๓, น.๘)

๑.๔ Ranney นักวิชาการด้านรัฐศาสตร์อดีตประธาน สมาคมรัฐศาสตร์แห่งสหรัฐอเมริกา (๑๙๙๓ อ้างใน บุญอริ ยีหะ, ๒๕๕๐, หน้า ๑๑๐) ได้ให้รายละเอียดว่า ประชาธิปไตย หมายถึง รูปแบบการปกครองและประกอบไปด้วยหลักพื้นฐาน ๔ ประการ ได้แก่

๑) หลักอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน คือ อำนาจสูงสุดในการตัดสินใจเป็นของประชาชนทุกคน ไม่เฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

๒) หลักความเสมอภาคทางการเมือง พลเมืองทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วมหรือตัดสินใจทางการเมือง

๓) หลักการฟังความคิดเห็นของประชาชน คือ การตัดสินใจของรัฐบาลมาจากการรับฟังหรือคำนึงถึงความต้องการของประชาชนทุกคน ไม่เฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ว่าต้องการสิ่งใด ไม่ต้องการสิ่งใด

๔) หลักเสียงข้างมาก เป็นการตัดสินใจทางการเมืองของรัฐบาล หากกรณีใดความต้องการของประชาชนมีความแตกต่างกัน ไม่เป็นเอกฉันท์ รัฐบาลต้องตัดสินใจบนพื้นฐานของคนส่วนใหญ่หรือเสียงข้างมาก

กล่าวโดยสรุป ประชาธิปไตย จึงหมายถึง การปกครองที่เป็นของประชาชนโดยประชาชน และเพื่อประชาชนเป็นหลักการสำหรับการดำเนินชีวิตหรืออยู่ร่วมกันของคนในสังคมโดยสันติ ภายใต้แนวคิดและความเชื่อที่ว่า มนุษย์เกิดมาพร้อมสิทธิ เสรีภาพ อย่างเท่าเทียมกันมาตั้งแต่เกิด จึงได้รับการคุ้มครองจากรัฐตามกฎหมายและได้รับโอกาสที่จะได้รับการบริการต่าง ๆ ในกฎหมายอย่างเสมอภาคกัน

๒. แนวคิดและหลักการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสุขภาพ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

องค์การอนามัยโลกได้ให้นิยามคำว่า “สุขภาพ” หมายถึง สุขภาวะที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต และทางสังคม

พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้กำหนดนิยามคำว่า “สุขภาพ” หมายความว่า ภาวะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางปัญญา และทางสังคม เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล

และความหมายที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ ปรากฏตามที้องค์การอนามัยโลก นิยามคำว่า “อนามัยสิ่งแวดล้อม” ว่าหมายถึง ปัจจัยทางกายภาพเคมีและชีวภาพทั้งหมดที่อยู่ภายนอกตัวบุคคลและปัจจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดที่มีผลต่อพฤติกรรม ซึ่งรวมถึงการประเมินและควบคุมปัจจัยแวดล้อมเหล่านั้นที่อาจส่งผลกระทบต่อสุขภาพ มีเป้าหมายในการป้องกันโรคและสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ คำจำกัดความนี้ ไม่รวมถึงพฤติกรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ตลอดจนพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมตลอดจนพันธุกรรม (ที่มา https://hmong.in.th/wiki/Environmental_health)

การจัดการสิ่งแวดล้อม หมายถึง กระบวนการใช้สิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นระบบโดยการวางแผน ดำเนินงาน ติดตามประเมินผลและปรับปรุง แก้ไขพัฒนาให้ดีขึ้น ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงการใช้อย่างประหยัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ใช้น้ำได้อย่างยั่งยืนยาวนานตลอดไป และเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมวลมนุษย์และธรรมชาติให้มากที่สุด (วินัย วีระวัฒนานนท์, ๒๕๔๐, น.๑๕๘)

ประชาธิปไตยสิ่งแวดล้อม (Environmental Democracy) เป็นแนวคิดที่มีพัฒนาการมาจากขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม ทฤษฎีการเมืองสีเขียว (Green Political Theory) หลักการในปฏิญญาริโอว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา พ.ศ. ๒๕๓๕ (the Rio Declaration on Environmental and Development ๑๙๙๒) และอนุสัญญาอาร์ฮุส หรืออนุสัญญาว่าด้วยการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร การมีส่วนร่วมสาธารณะในการตัดสินใจและการเข้าถึงความยุติธรรมในคดีสิ่งแวดล้อม พ.ศ. ๒๕๔๑ (the Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters ๑๙๙๘) ซึ่งถูกนำมาใช้เป็นกรอบการปฏิบัติของประเทศสมาชิกสหประชาชาติ เพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยสิ่งแวดล้อมรวมถึงประเทศไทยด้วย (บุชิตา สังข์แก้ว, ๒๕๖๕)

ดังนั้น อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า “ประชาธิปไตยในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสุขภาพ” หมายความว่า การที่ประชาชนมีสิทธิ หน้าที่ มีอำนาจและมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมในทุกขั้นตอน ภายใต้กรอบกฎหมายบัญญัติ อย่างเป็นระบบเชื่อมโยงและมีสมดุลระหว่างมิติด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และสุขภาพของประชาชนอย่างองค์รวม ทั้งสุขภาพกาย จิต ปัญญา และสังคม

๓. สิทธิ เสรีภาพ และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการมีส่วนร่วมจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสุขภาพ

ประชาธิปไตยสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อการพัฒนาประชาธิปไตยในขอบข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจในนโยบายและโครงการภาครัฐให้มีความเป็นธรรม และเป็นแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนตามกรอบสหประชาชาติ โดยมีหลักการส่งเสริมสิทธิของประชาชน ๓ ข้อ ได้แก่

๓.๑ สิทธิในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของทางราชการ ถือเป็นความร่วมมือของประชาชนในระดับต่ำที่สุด แต่เป็นระดับที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นก้าวแรกของการที่ภาคราชการจะเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าสู่กระบวนการมีส่วนร่วมในเรื่องต่าง ๆ ดังรัฐธรรมนูญฯ พ.ศ. ๒๕๖๐ ในมาตรา ๔๑ บัญญัติว่า “บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิได้ทราบและเข้าถึงข้อมูลข่าวสารสาธารณะในครอบครองของหน่วยรัฐ

ตามที่กฎหมายบัญญัติ” นอกจากนั้นพระราชบัญญัติข้อมูลข่าวสารของทางราชการ พ.ศ. ๒๕๔๐ ยังกำหนดหลักเกณฑ์ และวิธีการในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารของทางราชการ โดยมีหลักการพื้นฐานที่สำคัญในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของทางราชการไว้ ๒ ประการใหญ่ ๆ คือ หลักที่ว่าผู้ขอไม่จำเป็นต้องเป็นผู้มีส่วนได้เสียหรือประโยชน์เกี่ยวข้องกับข้อมูลข่าวสารที่ขอและหลักที่ว่า “เปิดเผยเป็นหลัก ปกปิดเป็นข้อยกเว้น”

๓.๒ การให้สิทธิแก่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม รัฐธรรมนูญฯ พ.ศ. ๒๕๖๐ ได้รับรองถึงสิทธิบุคคลและชุมชน โดยมาตรา ๔๓ บัญญัติว่า “บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิ อนุรักษ์ ฟื้นฟูหรือส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีอันดีงาม ทั้งของท้องถิ่นและของชาติ และ จัดการ บำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน ตามวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ” ซึ่งนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชน ในการเข้าร่วมกับภาครัฐ เพื่อส่งเสริมการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น โดยจะต้องกระทำอยู่บนพื้นฐาน ดังนี้

๓.๒.๑ หลักนิติธรรม (Rule of Law) การปกครองระบอบประชาธิปไตย การใช้อำนาจของฝ่ายปกครองจะต้องเป็นไปตามกฎหมาย ซึ่งหมายความว่า ฝ่ายปกครองจะใช้อำนาจไปตามอำเภอใจไม่ได้ การกระทำใด ๆ จะต้องอาศัยกฎหมายให้อำนาจในการกระทำการนั้น ๆ

๓.๒.๒ หลักคุณธรรม (Integrity) กระบวนการในการบังคับใช้กฎหมาย จะต้องประกอบไปด้วยหลัก “คุณธรรม” ไม่ว่าจะเป็นการบังคับใช้กฎหมายหรือการกำหนดนโยบายก็ตาม การใช้ อำนาจรัฐนั้นจะต้องคำนึงถึงคุณธรรมประกอบด้วยเสมอ ในที่นี้หมายถึง การให้ความเคารพต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคลที่ฝ่ายปกครองปฏิบัติการต่อบนความเสมอภาคและเท่าเทียม ไม่เลือกปฏิบัติ

๓.๒.๓ หลักความโปร่งใส (Transparency) หลักความโปร่งใสเป็นหลักการที่ยอมรับในหลักธรรมาภิบาล ว่าการดำเนินการของเจ้าหน้าที่จะต้องมีความโปร่งใสและตรวจสอบได้ว่า การกระทำของเจ้าหน้าที่เป็นไปด้วยความสุจริตและเป็นไปตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย จะต้องมีการปรับปรุงในส่วนของการกำหนดสิทธิหน้าที่ไว้อย่างชัดเจน ลดการใช้ดุลยพินิจของข้าราชการและเจ้าหน้าที่ให้น้อยที่สุดให้เหลือเท่าที่จำเป็น เพราะดุลยพินิจที่กว้างเกินไปเป็นที่มาของการใช้ดุลยพินิจโดยมิชอบและการทุจริตและสร้างความไม่แน่นอนให้เกิดขึ้น

๓.๒.๔ หลักการมีส่วนร่วม (Public participation) หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นหลักการที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง แต่เดิมการบริหารราชการของประเทศไทย เน้นการรวมอำนาจเข้าสู่ ศูนย์กลางและเป็นรัฐข้าราชการ คือ ข้าราชการเป็นผู้มีอำนาจในการบริหารและตัดสินใจทุกสิ่ง การเปลี่ยนแปลงในระบอบประชาธิปไตยที่เน้นประชาธิปไตยทางตรงมากขึ้น ภาครัฐจะต้องยอมรับกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทของตนเองให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในลักษณะต่าง ๆ

๓.๒.๕ หลักความรับผิดชอบ (Accountability) การกระทำใด ๆ ของเจ้าหน้าที่ในทางปกครองเมื่อเกิดความเสียหายอย่างใดขึ้นกับประชาชนแล้วนั้น การแสดงความรับผิดชอบต่อความเสียหาย

ของภาครัฐเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเพื่อที่จะชดใช้เยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้น ความรับผิดชอบนั้นไม่เฉพาะในรูปของค่าความเสียหายที่เป็นตัวเงินเท่านั้น แม้แต่ในรูปแบบของการออกคำสั่งหรือกฎหมายลำดับรองที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายหรือไม่เหมาะสม ฝ่ายปกครองจะต้องแสดงความรับผิดชอบด้วยกระบวนการ “ยกเลิก” หรือ “เพิกถอน”

๓.๓ สิทธิในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เมื่อเกิดการจัดการของภาครัฐที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย การที่ประชาชนสามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยง่ายนั้น จะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตรวจสอบการทำงานของภาครัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามพระราชบัญญัติต่าง ๆ ให้มีความเป็นธรรมมากขึ้น (วรศักดิ์ อุวรรณโณ, ๒๕๔๒)

การนำหลักการประชาธิปไตยสิ่งแวดล้อมสู่ภาคปฏิบัติของนานาประเทศ แพร่หลายอยู่ในสหภาพยุโรป สหรัฐอเมริกา และเอเชียตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งได้ทำการปรับปรุงรัฐธรรมนูญและกฎหมายที่เกี่ยวข้องด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน การจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ การศึกษาประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม การพัฒนาระบบบริหารภาครัฐและศาล ตลอดจนนำตัวชี้วัดประชาธิปไตยสิ่งแวดล้อม (Environmental Democracy Index) ซึ่งพัฒนาขึ้นโดย World Resources Institute มาปรับใช้เป็นแนวทางส่งเสริมและประเมินความเป็นประชาธิปไตยสิ่งแวดล้อมของประเทศ โดยมุ่งเน้นปฏิบัติการในระดับโครงการขนาดใหญ่ของภาครัฐ

ผลการศึกษาของ World Resources Institute ซึ่งศึกษาทั้งในทวีปอเมริกาเหนือ-ใต้ ยุโรป เอเชียตะวันออก และแอฟริกาใต้ พบว่า การนำหลักประชาธิปไตยสิ่งแวดล้อมไปปฏิบัติยังไม่เพียงพอต่อการส่งเสริมสิทธิประชาชนและคุณภาพสิ่งแวดล้อม สาเหตุพื้นฐานเกิดจากประเทศนั้นขาดกฎหมายส่งเสริมสิทธิการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเพียงพอ ขาดการเข้าถึงข้อมูลผลกระทบสิ่งแวดล้อม หรือมีข้อมูลไม่เพียงพอสำหรับการตัดสินใจที่ดีขึ้น ภาครัฐกับภาคประชาสังคมขาดการทำงานร่วมกัน และในบางประเทศภาคประชาสังคมเองก็ต้องการหรือสนใจเข้าร่วมในกลไกของรัฐ

สำหรับประเทศไทยได้รับการยอมรับในวงกว้างกันว่ามีการพัฒนาการก้าวหน้าในเชิงลายลักษณ์อักษรของกฎหมายรัฐธรรมนูญและนโยบายหน่วยงานรัฐในด้านส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน และสิทธิชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และคำว่า “ประชาธิปไตยสิ่งแวดล้อม” ปรากฏใน “แผนยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. ๒๕๖๑-๒๕๘๐ ยุทธศาสตร์ด้านการสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม” ซึ่งกำหนดแนวทางยกระดับกระบวนการตัดสินใจและอนาคตประเทศไทย โดยการพัฒนาประชาธิปไตยสิ่งแวดล้อมควบคู่กับการพัฒนากฎหมาย กลไก ระบบความยุติธรรมตามหลักนิติธรรม และการกระจายอำนาจ นอกจากนี้ แนวปฏิบัติประชาธิปไตยสิ่งแวดล้อมของไทยได้ “มุ่งเป้าหมายเพื่อลดความขัดแย้งระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชนในโครงการที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สุขภาพ ชุมชน สังคม และเศรษฐกิจ โดยเฉพาะโครงการขนาดใหญ่และโครงการที่มีผลกระทบต่อข้ามพรมแดน” และให้เป็นแนวปฏิบัติที่สอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒

(พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๕) และ แผนฯ ฉบับที่ ๑๓ (พ.ศ.๒๕๖๖-๒๕๗๐) รวมถึงกรอบเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ๒๐๓๐ (Sustainable Development Goals: SDGs 2030) (บุชิตา สังข์แก้ว, ๒๕๖๕)

๔. รัฐธรรมนูญและกฎหมายสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสุขภาพในประเทศไทย

ปัจจุบันประเทศไทยมีกฎหมายหลายฉบับที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ โดยบทความนี้จะเสนอเฉพาะส่วนที่มีความเกี่ยวข้องหลัก ๆ สรุปได้ดังนี้

๔.๑ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย คือ กฎหมายสูงสุดของการปกครองประเทศ โดยทั่วไปแล้ว รัฐธรรมนูญจะบัญญัติหลักการที่สำคัญ ๆ เกี่ยวกับการบริหารประเทศไว้ เช่น รูปของรัฐบาล การแบ่งอำนาจอธิปไตย ระเบียบแบบแผนของการปกครอง และสิทธิหน้าที่ของประชาชน เรื่องสิ่งแวดล้อมและสุขภาพก็เช่นกัน รัฐธรรมนูญไทย ตั้งแต่ฉบับปี พ.ศ. ๒๕๑๗ จนถึงฉบับปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้มีหลักการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมมาบัญญัติไว้ในแนวนโยบายแห่งรัฐ เมื่อพิจารณารัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้มีบทบัญญัติถึงการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นและประชาชนจัดการสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ด้วยตนเอง ยังกำหนดหน้าที่ของรัฐในประเด็นที่เกี่ยวข้องเอาไว้ในมาตรา ๕๗ - ๕๘ กำหนดให้รัฐต้องทำรายงานผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ (EIA, HIA) และรับฟังความคิดเห็นของประชาชนก่อนดำเนินโครงการต่าง ๆ ฯลฯ และได้เขียนเกี่ยวกับเรื่องสิทธิชุมชนไว้ในมาตรา ๕๖ หมวดสิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย ว่าบุคคลมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมทั้งกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษา และได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมเพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพหรือคุณภาพชีวิตของตนตามกฎหมายบัญญัติ ทั้งนี้ บุคคลสามารถฟ้องร้องรัฐได้เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามสิทธิและการมีส่วนร่วมดังกล่าว แต่สิทธิด้านสิ่งแวดล้อมยังไม่ได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับนี้

แต่ในรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้บัญญัติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมครอบคลุมหลักการและสิทธิต่าง ๆ ไว้ถึง ๒๖ มาตรา โดยระบุถึงสิทธิของชุมชนที่มีส่วนร่วมกับรัฐในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในมาตรา ๖๗ หมวดสิทธิชุมชนก็ได้เขียนถึงบุคคลมีสิทธิ ส่วนร่วมและฟ้องร้องกับรัฐและชุมชนที่จะได้รับความคุ้มครองเช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. ๒๕๔๐ การกระทำโครงการขนาดใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงไม่ได้ เว้นแต่ได้ศึกษาและประเมินผลกระทบแล้ว และให้มีองค์กรอิสระด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ (กอสส.) ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาและผู้แทนด้านองค์กรพัฒนาเอกชนด้วยสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ ทำหน้าที่ตรวจสอบและให้ความคิดเห็นประกอบ กระทั่งฉบับปัจจุบัน คือ รัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. ๒๕๖๐ ไม่ได้รับรองเรื่องสิทธิชุมชนและบุคคลมีสิทธิส่วนร่วม และฟ้องร้องกับรัฐและชุมชนที่จะได้รับความคุ้มครองเหมือนกับรัฐธรรมนูญฯ ทั้งสองฉบับที่ผ่านมา แต่ได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๔๓ บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิ จัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืนตามวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ

โดยหากนำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับปี พ.ศ. ๒๕๖๐ มาเปรียบเทียบกับรัฐธรรมนูญ ฉบับปี ๒๕๔๐ และรัฐธรรมนูญ ฉบับปี ๒๕๔๐ จะเห็นได้ว่าได้มีสิทธิสิ่งแวดล้อมบางอย่างได้หายไป และสิทธิบางส่วนที่ยังคงไว้ (เขตโท ลังการ์พินธุ์, ๒๕๖๐)

ที่ผ่านมารัฐธรรมนูญไทยได้บัญญัติถึงเรื่องบริหารจัดการทรัพยากร แต่ไม่ได้ระบุอย่างชัดเจน ถึงสิทธิในสิ่งแวดล้อมที่ดีของประชาชน กล่าวได้ว่า สิทธิในสิ่งแวดล้อมที่ดีเป็นหัวใจสำคัญที่สุดของประเด็นเรื่องการบริหารจัดการและการคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี รัฐมีหน้าที่ที่จะต้องจัดให้ประชาชนสามารถเข้าถึงคุณภาพของสิ่งแวดล้อมที่ดี ซึ่งรวมทั้งการมีสุขอนามัยที่ดีของประชาชน การมีที่พักอาศัย การเข้าถึงอาหาร รวมถึงการเป็นอยู่ของประชาชน ภายใต้สภาวะที่ดี หากปราศจากสิ่งแวดล้อมที่ดี การมีส่วนร่วมในกลไกทางสังคม ด้านอื่น ๆ ของมนุษย์ย่อมถดถอยลง อาทิ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Public Participation) การพัฒนาตนเอง (Human Development) รวมถึงความสามารถ ในการประกอบอาชีพและการทำกิน ซึ่งนำไปสู่ประเด็นเรื่องการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (Economic Development) ของประเทศ เมื่อเกิดสิทธิในสิ่งแวดล้อมที่ดี สิทธิในด้านอื่น ๆ อาทิ สิทธิในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของประชาชน สิทธิการมีส่วนร่วมของประชาชนกับการดำเนินกิจกรรมของรัฐ และสิทธิในการ ร้องเรียนและการฟ้องร้องคดีจึงจะเกิดขึ้นตามมา (ปวีศร เลิศธรรมเทวี, ๒๕๕๘)

๔.๒ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นกฎหมายที่มีจุดมุ่งหมายในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในลักษณะครอบคลุมในทุกๆ ด้าน กฎหมายฉบับแรกทีถือว่่าเป็นกฎหมายสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย บัญญัติขึ้นเพื่อป้องกันปัญหาความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อม เช่น ดินเสีย น้ำเสีย อากาศเป็นพิษ ป่าไม้ ต้นน้ำลำธารถูกทำลาย อันเนื่องมาจากการขยายตัวของประชากร การใช้ทรัพยากรอย่างไม่ถูกต้อง และอุตสาหกรรม โดยส่งเสริมประชาชน และองค์กรเอกชน ให้มีส่วนร่วมในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม กำหนดอำนาจหน้าที่ของส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ และราชการส่วนท้องถิ่นและกำหนดแนวทางปฏิบัติ ในส่วนที่ไม่มีหน่วยงานได้รับผิดชอบโดยตรง กำหนดมาตรการควบคุมมลพิษ ด้วยการจัดให้มีระบบบำบัดอากาศเสียระบบบำบัดน้ำเสีย ระบบกำจัดของเสีย และเครื่องมือหรืออุปกรณ์ต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับมลพิษ และหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการก่อให้เกิดมลพิษ ตลอดจนให้มีกองทุนสิ่งแวดล้อม การบังคับใช้กฎหมายฉบับนี้ เป็นการวางกรอบนโยบายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม การกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อม การวางแผนการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม การประกาศเขตอนุรักษ์และพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม การกำหนดให้โครงการขนาดใหญ่จะต้องจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม โดยพระราชบัญญัติฯ ได้ระบุสิทธิและหน้าที่ของประชาชนในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ไว้ดังนี้

๑. การรับทราบข้อมูลและข่าวสารของทางราชการในเรื่องที่เกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ยกเว้นข้อมูลทางราชการที่ถือว่าเป็นความลับ

๒. การได้รับชดเชยค่าเสียหายหรือค่าทดแทนจากรัฐ ในกรณีที่เกิดจากภัยอันตรายจากการแพร่กระจายของมลพิษจากกิจการ หรือโครงการที่ราชการหรือรัฐวิสาหกิจริเริ่มสนับสนุนหรือดำเนินการ

๓. การร้องเรียน กล่าวโทษผู้กระทำผิดที่ละเมิด หรือฝ่าฝืนกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมมลพิษ หรือการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต่อพนักงานเจ้าหน้าที่

๔. การให้ความร่วมมือและช่วยเหลือเจ้าพนักงานในการปฏิบัติหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

๕. การปฏิบัติตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมหรือกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยเคร่งครัด

๔.๓ พระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ. ๒๕๓๕ และที่แก้ไขเพิ่มเติม โดยที่ในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับว่าการสาธารณสุข เป็นเรื่องเกี่ยวพันกับความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมของมนุษย์อย่างใกล้ชิด หลักการของพระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ. ๒๕๓๕ และที่แก้ไขเพิ่มเติม คือ

๑. เป็นพระราชบัญญัติที่คุ้มครองประชาชนด้านสุขลักษณะและการอนามัยสิ่งแวดล้อม หรือการสุขาภิบาลสิ่งแวดล้อมซึ่งครอบคลุม ทั้งกิจกรรม การกระทำทุกอย่าง และกิจการประเภทต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยของประชาชน ตั้งแต่ระดับบุคคล ครัวเรือน ชุมชน ตลอดจนกิจการขนาดเล็ก ขนาดใหญ่ อันได้แก่ หาบเร่ แผงลอย สถานที่จำหน่ายอาหาร สถานที่สะสมอาหาร ตลาด กิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ รวมทั้งการควบคุมการเลี้ยง หรือปล่อยสัตว์

๒. พระราชบัญญัตินี้มีลักษณะการกระจายอำนาจไปสู่ส่วนท้องถิ่นมากที่สุด กล่าวคือ ให้ “ราชการส่วนท้องถิ่น” มีอำนาจในการออก “ข้อบัญญัติท้องถิ่น” ซึ่งสามารถใช้บังคับในเขตท้องถิ่นนั้นได้ และให้อำนาจแก่ “เจ้าพนักงานท้องถิ่น” ในการควบคุมดูแล โดยการออกคำสั่งให้แก้ไขปรับปรุง การอนุญาตหรือไม่อนุญาต การสั่งพักใช้ หรือเพิกถอนใบอนุญาต รวมทั้งการเปรียบเทียบปรับ เป็นต้น โดยถือว่าราชการส่วนท้องถิ่นเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มาจาก การเลือกตั้งของประชาชน ใกล้ชิดประชาชน ซึ่งน่าจะปฏิบัติกรให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติที่เป็นผลประโยชน์ของประชาชนมากที่สุด

๓. เพื่อให้เจ้าพนักงานท้องถิ่นสามารถดำเนินการตามพระราชบัญญัตินี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ กฎหมายจึงกำหนดให้มี “เจ้าพนักงานสาธารณสุข” เป็นเจ้าพนักงานสายวิชาการที่มีอำนาจในการตรวจตราให้คำแนะนำในการปรับปรุงแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมในด้านวิชาการ รวมทั้งเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำ แก่เจ้าพนักงานท้องถิ่นในการวินิจฉัย สั่งการหรือออกคำสั่ง เป็นต้น

๔. กำหนดให้มี “คณะกรรมการสาธารณสุข” เป็นองค์กรส่วนกลาง รวมทั้งกรมอนามัยซึ่งเป็นหน่วยงานรับผิดชอบงานอนามัยสิ่งแวดล้อม มีบทบาทในการควบคุม กำกับดูแล และให้การสนับสนุนการปฏิบัติการของราชการส่วนท้องถิ่น โดยการเสนอแนะแผนงานนโยบาย และมาตรการด้านสาธารณสุข รวมทั้งการออกกฎกระทรวงและประกาศกระทรวงแก่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

และให้อธิบดีกรมอนามัย มีอำนาจออกคำสั่งได้ในกรณีที่เป็นอันตรายร้ายแรง และจำเป็นต้องแก้ไขโดยเร่งด่วนด้วย

๕. กำหนดให้มีคณะกรรมการสาธารณสุขจังหวัดและคณะกรรมการสาธารณสุขกรุงเทพมหานครเพื่อช่วยขับเคลื่อนการบังคับใช้กฎหมายในระดับพื้นที่ โดยเน้นการมีส่วนร่วมจากประชาชนและทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งคณะกรรมการดังกล่าวเป็นกลไกที่เชื่อมโยงการดำเนินงานระหว่างคณะกรรมการสาธารณสุขกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ปฏิบัติตามอำนาจหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และมีอำนาจหน้าที่ในการปฏิบัติตามพระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ. ๒๕๓๕ และที่แก้ไขเพิ่มเติม เช่น การดำเนินการตามนโยบาย แผนงานและมาตรการเกี่ยวกับการสาธารณสุข ให้ความเห็นและให้ คำปรึกษาแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการออกข้อบัญญัติท้องถิ่น สนับสนุนราชการส่วนท้องถิ่นในการปฏิบัติตามพระราชบัญญัติ ประสานงาน และพัฒนาศักยภาพในการดำเนินการของราชการส่วนท้องถิ่น และส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง

๖. พระราชบัญญัตินี้ให้สิทธิแก่ประชาชนหรือผู้ประกอบการที่ได้รับคำสั่งจากเจ้าพนักงานท้องถิ่น หรือเจ้าพนักงานสาธารณสุข แล้วแต่กรณี ถ้าผู้รับคำสั่งไม่พอใจคำสั่งดังกล่าว ผู้นั้นมีสิทธิอุทธรณ์คำสั่งเป็นหนังสือต่อคณะกรรมการพิจารณาอุทธรณ์ได้ ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นกฎหมายที่ขยายขอบเขตการกำกับดูแลกิจการที่เกี่ยวข้องกับการสาธารณสุขในด้านต่าง ๆ ให้กว้างขวางขึ้น เพื่อสามารถนำมาปรับใช้กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ทันทั่วถึง กำหนดมาตรการกำกับดูแลและป้องกันเกี่ยวกับการอนามัยสิ่งแวดล้อมไว้อย่างครอบคลุม ตลอดจนปรับปรุงบทบัญญัติเกี่ยวกับการกำหนดให้ผู้ขออนุญาตในกิจการบางประเภทหรือบางขนาดต้องดำเนินการตามหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขประกาศ กำหนด ก่อนที่เจ้าพนักงานท้องถิ่นพิจารณาออกใบอนุญาต และปรับปรุงอำนาจหน้าที่ของเจ้าหน้าที่และบทกำหนดโทษตามกฎหมายปัจจุบันให้สามารถบังคับให้มีการปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ของกฎหมายอย่างเคร่งครัด เพื่อให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพของสังคมปัจจุบัน และเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในด้านการกำกับดูแลและป้องกันเกี่ยวกับการสาธารณสุขและอนามัยสิ่งแวดล้อม

๔.๔ พระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. ๒๕๓๕ และที่แก้ไขเพิ่มเติม เป็นกฎหมายที่ใช้ควบคุมดูแลการประกอบกิจการโรงงานให้เหมาะสม โดยกำหนดให้ต้องปฏิบัติตามในเรื่องที่ตั้ง สภาพแวดล้อม ลักษณะอาคารและลักษณะภายในของโรงงาน ลักษณะและชนิดของเครื่องจักร เครื่องอุปกรณ์ คนงานที่ต้องมีความรู้ตามประเภท ชนิดหรือขนาดของโรงงาน หลักเกณฑ์ที่ต้องปฏิบัติ กรรมวิธีการผลิต เครื่องมืออุปกรณ์เพื่อป้องกันหรือระงับหรือบรรเทาอันตราย ความเสียหาย ความเดือดร้อนที่อาจเกิดแก่บุคคลหรือทรัพย์สินในโรงงานหรือที่อยู่ใกล้เคียง มาตรฐานและวิธีควบคุมการปล่อยของเสีย มลพิษที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม การจัดทำมีเอกสารเพื่อการควบคุมหรือตรวจสอบ ข้อมูลที่จำเป็นที่ผู้ประกอบการกิจการจะต้องแจ้งตามระยะเวลาที่กำหนด และการอื่นใดที่คุ้มครองความปลอดภัยในการดำเนินงาน

๔.๕ พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้กำหนดเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ด้านสุขภาพของบุคคลหรือประชาชน และหน่วยงานรัฐ ไว้ว่า บุคคลมีสิทธิในการดำรงชีวิตในสิ่งแวดล้อมและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ โดยบุคคลมีหน้าที่ร่วมกับหน่วยงานของรัฐในการดำเนินการให้เกิดสิ่งแวดล้อมและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ อาทิ ชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว การขยายตัวของชุมชนเมือง หน่วยงานภาครัฐ อปท. ภาคเอกชน ประชาชน และภาคส่วนต่าง ๆ จึงควรร่วมมือกันพัฒนาสภาพแวดล้อมและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนตนเอง เป็นพื้นที่สาธารณะที่

สามารถส่งเสริมสุขภาพได้ สวนสาธารณะ สถานที่ออกกำลังกาย สนับสนุนการจัดสภาพแวดล้อมเพื่อทุกคน (Universal design) ที่ครอบคลุมถึงคนพิการและคนสูงอายุ เมื่อมีกรณีที่จะมีผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนเกิดขึ้น หน่วยงานของรัฐที่มีข้อมูลเกี่ยวกับกรณีดังกล่าว ต้องเปิดเผยข้อมูลนั้นและวิธีป้องกันผลกระทบต่อสุขภาพให้ประชาชนทราบและจัดหาข้อมูลให้โดยเร็ว บุคคลหรือคณะบุคคลมีสิทธิร้องขอให้มีการประเมินและมีสิทธิร่วมในกระบวนการประเมินผลกระทบต่อสุขภาพจากนโยบายสาธารณะบุคคลหรือคณะบุคคลมีสิทธิได้รับรู้ข้อมูล คำชี้แจง และเหตุผลจากหน่วยงานของรัฐก่อนการอนุญาตหรือการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมใดที่อาจมีผลกระทบต่อสุขภาพของตนหรือของชุมชนและแสดงความเห็นของตนในเรื่องดังกล่าว (สำนักงานสิ่งแวดล้อมและควบคุมมลพิษที่ ๑๓ (ชลบุรี), ๒๕๖๒)

๕. ปัญหาเกี่ยวกับการบังคับใช้กฎหมายในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสุขภาพ ทั้งในและต่างประเทศ

บทความนี้ ขอยกกรณีตัวอย่างปัญหาเกี่ยวกับการปัญหาสิ่งแวดล้อมที่กระทบต่อสุขภาพ และการบังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้อง พอสังเขป ดังนี้

๕.๑ สถานการณ์ในต่างประเทศ: กรณีของ Love Canal ซึ่งตั้งอยู่แถบ Niagara ทางตอนเหนือของนิวยอร์ก โดยเกิดจากความพยายามในการขุดคลองเพื่อผันน้ำจากแม่น้ำไนการ่า (Niagara River) มาผลิตกระแสไฟฟ้า แต่เกิดปัญหามากมายทำให้ต้องหยุดโครงการลง หลายสิบปีต่อมา คลองร้างว่างเปล่านั้นก็กลายเป็นที่ทิ้งของเสียเคมีวัตถุ (Chemical waste) หลายชนิดของ บริษัท Hooker Chemicals & Plastics Corporation และปริมาณของเสียก็ทวีขึ้นอย่างมาก หลังถมคลองด้วยของเสียอันตรายกว่า ๒ หมื่นตัน (สารเคมี ๘๒ ชนิด มี ๑๑ ชนิดที่เป็นสารก่อมะเร็ง) ต่อมาเกิดการถล่มที่บริเวณนั้นด้วยชั้นดินเหนียวและขยต่อให้คณะกรรมการด้านการศึกษาของเมือง โดยในสัญญาขายได้จำกัดความรับผิดชอบของบริษัท โดยระบุว่า คณะกรรมการได้ทราบแล้วว่าที่ดินนี้มีขยะอุตสาหกรรมอยู่ และยอมรับความรับผิดชอบหากมีความเสียหายจากของเสียอันตรายนั้น กาลเวลาผ่านไปผืนดินปนเปื้อนนั่นก็กลายเป็นที่ตั้งของโรงเรียน และมีชุมชนบ้านเรือนรายล้อม แล้วผลกระทบก็เริ่มแจ่มชัดขึ้น กลิ่นเหม็นลอยคลุ้ง เท้าของเด็กที่วิ่งเล่นเท้าเปล่าใกล้โรงเรียนก็เริ่มเป็นแผลระคายเคือง หินดินระเบิดติดไฟง่ายเพียงแคโยนลงพื้น เด็กเริ่มมีอาการหอบหืด ติดเชื้อในทางเดินปัสสาวะ และระดับเม็ดเลือดขาวต่ำ ผลกระทบทั้งหลายมาเริ่มหนักขึ้นเป็นทวีคูณเมื่อเกิดฝนตกหนักติด ๆ กันหลายปีในพื้นที่ ถึงบรรจจุสารเคมีเก่าของบริษัทพุงจันทำให้สารเคมีกระจายตามน้ำไปทั่วสนามหญ้าของโรงเรียน และขยายไปสู่ชุมชนโดยรอบ แอ่งน้ำขังตามจุดต่าง ๆ ตามบ้านเรือนท้องถนน และในโรงเรียน เป็นสีดำ มีน้ำมันลอยบนผิวน้ำ ชาวบ้านเริ่มออกมาประท้วง มีข่าวออกสื่ออย่างหนัก จนกระทั่งรัฐนิวยอร์ก ต้องตั้งทีมงานเฉพาะกิจขึ้น ชื่อ Interagency Task Force เพื่อจัดการปัญหามลพิษครั้งใหญ่นี้ กรณีของ Love Canal สะท้อนปัญหาการทิ้งสารพิษอันตรายที่กระจายอยู่ทั่วอเมริกา และกฎหมายที่ไม่เพียงพอในการให้อำนาจรัฐบาลฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมและเรียกค่าชดเชยจากผู้ที่เกี่ยวข้อง ขณะนั้น กฎหมายระดับสหพันธรัฐที่มีอยู่อย่าง RCRA (The Resource Conservation and Recovery Act) ซึ่งให้อำนาจ EPA (Environmental Protection Agency) ในการบรรเทาความเสียหายด้วยการเข้า

ฟื้นฟูของเสียอันตรายในพื้นที่ที่ไม่ได้ระบุเรื่องกองทุนที่รัฐจะใช้ฟื้นฟูพื้นที่ที่ไม่มีผู้รับผิดชอบการปนเปื้อนนั้น ช่องโหว่ที่เผยให้เห็นจากกรณี Love Canal นี้ทำให้ในปี 1979 รัฐบาลกลางได้เสนอกฎหมายฉบับใหม่ต่อ สภาครองเกรส ซึ่งให้อำนาจรัฐบาลกลางในการฟื้นฟูพื้นที่ปนเปื้อนสารเคมีอันตราย โดยใช้เงินจากกองทุนที่ได้จากภาษีที่อุตสาหกรรมเคมีจ่าย และมาเรียกให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการปนเปื้อนนั้นรับผิดชอบใช้เงินคืน (ธนพล เพ็ญรัตน์, ๒๕๖๔)

๕.๒ สถานการณ์ในประเทศไทย: กรณีเหมืองแร่กับการแก้ไขปัญหา ‘ลำห้วยคลิตี้’ โดยหมู่บ้านคลิตี้ (ล่าง) เป็นหมู่บ้านชาวไทย เชื้อสายกะเหรี่ยงที่เข้ามาตั้งรกราก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๔ ชุมชนมีวิถีชีวิตเป็นไปอย่างเรียบง่าย ยังชีพด้วยการใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติ โดยมี ‘ลำห้วยคลิตี้’ เป็นลำน้ำสายหลักที่ชาวบ้านใช้อุปโภคบริโภค กระทั่ง การเข้ามาของโรงแต่งแร่ บริษัท ตะกั่วคอนเซนเตรทส์ (ประเทศไทย) จำกัด ที่ถูกตั้งขึ้นริมห้วยในปี ๒๕๑๘ กว่าหลายสิบปีแร่ตะกั่วที่อยู่บนดิน ซึมลงลำห้วยที่ละเล็กละน้อย จนเกิดการปนเปื้อนของสารตะกั่วในลำน้ำสายหลักของชุมชน ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ชาวบ้านเริ่มพบอาการเจ็บป่วยที่ผิดปกติ ซึ่งแต่ละคนมีลักษณะอาการที่คล้ายคลึงกัน คือ ถ่ายท้อง ปวดหัว ปวดกระดูก ขาดมาร่างกาย บางรายตาบอดสนิทและเริ่มทยอยเสียชีวิต หญิง ที่ตั้งครรภ์แท้งบุตร ทารกเกิดใหม่บางรายมีอาการผิดปกติด้านร่างกายและสมอง ขณะเดียวกันสัตว์เลี้ยงในหมู่บ้าน โดยเฉพาะ วัว ควาย และสัตว์ที่อาศัยอยู่ในแหล่งน้ำจำพวกปลาได้ล้มตายลงเป็นจำนวนมาก เมื่อมีสารพิษเจือปนในแหล่งน้ำจนไม่อาจใช้อุปโภคบริโภคได้ ส่งผลให้ในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ สาธารณสุขจังหวัด ได้เข้ามาติดประกาศงดการใช้น้ำในลำห้วย และนำไปสู่การเรียกร้องความเป็นธรรม จนทำให้สาธารณสุขเริ่มหันมาให้ความสนใจกับประเด็นที่เกิดขึ้นในใจกลางผืนป่า ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๕๘ ชาวบ้านมีการเรียกร้องให้บริษัทเหมือง หยุดยั้งผู้ได้รับความเสียหาย และฟ้องร้องกรมควบคุมมลพิษที่ไม่สามารถเข้าระงับการปนเปื้อนของสารพิษได้อย่างทันที และชนะคดีความในสองปีถัดมา โดยศาลปกครองสูงสุดได้มีคำพิพากษาให้กรมควบคุมมลพิษหยุดยั้ง และทำการฟื้นฟู จนกว่าจะไม่พบคราบตะกั่วในน้ำ ดิน พืชผัก และสัตว์น้ำ สูงเกินกว่ามาตรฐาน อย่างไรก็ตาม มีหลายคนตั้งข้อสังเกตเรื่องความร่วมมือของบริษัทที่เข้ามาทำหน้าที่ฟื้นฟูห้วยคลิตี้ ตั้งแต่ระยะแรก เนื่องจากถือเป็นครั้งแรกที่มีการฟื้นฟูระบบนิเวศที่มีขนาดใหญ่ ด้วยงบฯจางจากกรมควบคุมมลพิษกว่า ๔๕๔ ล้านบาท ระยะเวลาดำเนินการ ๑,๐๐๐ วัน โดยมีขั้นตอนสำคัญ คือ การดูดตะกอนปนเปื้อนสารตะกั่วในลำห้วย ปริมาณกว่า ๔๐,๐๐๐ ตัน ขึ้นมากำจัด ซึ่งเริ่มกระบวนการตั้งแต่ช่วงเดือนพฤศจิกายน ๒๕๖๐ – สิงหาคม ๒๕๖๓ ในขณะที่ดำเนินโครงการ ได้เกิดข้อสังเกตจากชุมชนว่า กระบวนการดูดสารตะกั่วในลำห้วย ทำให้สายน้ำแห่งนี้มีสีที่เปลี่ยนไปและกระทบต่อชาวคลิตี้ที่ต้องหันพึ่งน้ำจากประปาภูเขา ซึ่งไม่เพียงพอต่อการใช้ดื่มกินและใช้ในภาคการเกษตร ส่งผลให้เกิดภาวะจำยอมต้องใช้น้ำจาก ลำห้วย เมื่อครบกำหนดเวลาตามเงื่อนไขการจ้าง หลายฝ่ายลงพื้นที่เพื่อตรวจผลลัพธ์ ปรากฏว่าการดำเนินการฟื้นฟูกลับยังมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและความเป็นอยู่ของชุมชนไม่ต่างไปจากเดิม เนื่องจากมีรายงานระบุว่าหลายจุด ค่าการปนเปื้อนของสารตะกั่วไม่ลดลง และยังคงปริมาณการปนเปื้อนสูงเช่นเดิม กรณีการปนเปื้อนของสารตะกั่วในลำห้วยคลิตี้กลายเป็นกรณีศึกษา ที่รัฐต้องให้ความสำคัญกับการจัดการแก้ไขฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม และการบังคับใช้กฎหมายกับผู้ก่อมลพิษที่ต้องรับผิดชอบ

ปัญหาเกี่ยวกับการสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ และการบังคับใช้กฎหมาย อาจเกิดได้ทั้งจากการที่กฎหมายไม่ทันสมัย ไม่มีบทบัญญัติที่เท่าทันกับสถานการณ์ปัญหา มีช่องว่างของกฎหมาย และที่พบในหลายสถานการณ์ ปัญหาเกิดจากการบังคับใช้กฎหมายอย่างจริงจัง และความเป็นเอกภาพของการบังคับใช้กฎหมาย เนื่องจากกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสิ่งแวดล้อมมีจำนวนมาก หน่วยงานที่รับผิดชอบก็มีมากเช่นกัน ซึ่งเป็นข้อจำกัดประการหนึ่งของระบบราชการไทย (ภูริช วรรณโนรมณ์, ๒๕๖๔)

๖. บทสรุป และข้อเสนอการส่งเสริมประชาธิปไตยและการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสุขภาพอย่างยั่งยืน

หลักประชาธิปไตยกับการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสุขภาพ เป็นการรับรองสิทธิของประชาชนในการมีบทบาทร่วมจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อให้ได้รับการปกป้องคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ อันเป็นสิทธิมนุษยชน และสิทธิที่จะได้รับบริการสาธารณะจากรัฐอย่างเสมอภาค ในบริบทของสังคมไทย แม้รัฐธรรมนูญและกฎหมายที่เกี่ยวข้องได้บัญญัติเกี่ยวกับสิทธิของบุคคลในประเด็นดังกล่าวไว้แล้ว แต่ในทางปฏิบัติยังพบว่าประชาชนยังควรได้รับการส่งเสริมให้ได้รับสิทธิในการเข้าถึงข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพและมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและโครงการของรัฐในมิติการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ และการประเมินผลกระทบต่อสุขภาพ ให้มากขึ้น เพื่อรองรับและตอบสนองการพัฒนาที่ยั่งยืน

มีข้อเสนอให้รัฐควรส่งเสริมให้ประชาชน ได้รับข้อมูลที่ถูกต้อง เพียงพอ และทันต่อสถานการณ์เปิดโอกาสให้เข้าร่วมกับรัฐในการออกแบบและจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสุขภาพในท้องถิ่นตนเองมากขึ้นโดยนำเทคโนโลยีต่าง ๆ มาใช้อำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชน การพัฒนากฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้อง ควรให้ความสำคัญมากขึ้นในประเด็นการป้องกันมากกว่าการแก้ไข และการบังคับให้ผู้ก่อมลพิษต้องรับผิดชอบต่อค่าใช้จ่ายในการแก้ไขและฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างสมดุลของการดำเนินการที่ร่วมกันอย่างมีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ ทั้งของรัฐ เอกชน และประชาชน

บรรณานุกรม

๑. เขตไท ลังการ์พินธุ์, สิทธิในสิ่งแวดล้อมในรัฐธรรมนูญของประเทศไทยศึกษาเปรียบเทียบกับกฎหมายต่างประเทศ, วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ปีที่ ๑๐. ฉ. ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๐) : ๕๐.
๒. ทิพาภรณ์ สุดมุข, (๒๕๕๓), ทัศนะของพนักงานเทศบาลตำบลแหลมฉบัง จังหวัดชลบุรีที่มีต่อประชาธิปไตย คนดี นักการเมืองท้องถิ่น, ที่มา: http://digital_collect.lib.buu.ac.th/dcms/files/๕๑๙๒๐๗๗๒๒/chapter๒.pdf สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๕
๓. ธนพล เพ็ญรัตน์, (๒๕๖๔). จาก Love Canal ถึงเหมืองแร่คลิตี้ ไม่มีชาวบ้านในสมการฟื้นฟู. ที่มา: <https://waymagazine.org/from-love-canal-to-klity/>. สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๕
๔. บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, (๒๕๔๒), การสร้างธรรมาภิบาล (Good governance) ในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน
๕. บุชิตา สังข์แก้ว, (๒๕๖๕). มองประชาธิปไตยสิ่งแวดล้อมสากล แล้วย้อนดูไทย. ที่มา: <https://greennews.agency/?p=๒๘๕๔๒>. สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๕
๖. ปวีศร เลิศธรรมเทวี และคณะ, รัฐธรรมนูญกับการรับรองและคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานด้านสิ่งแวดล้อม (รายงานการศึกษาวิจัย), (กรุงเทพฯ : สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, ๒๕๕๘) : ๘๙-๙๐.
๗. ประภัศร ทองยินดี,แนวคิดและหลักการเบื้องต้น Democracy: Concept and Basic Principle, วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเซีย ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ประชาธิปไตย (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๘)
๘. ภูริช วรรณโณรมณ์, (๒๕๖๔), บทเรียนจากเหมืองแร่ : ความล้มเหลวของรัฐในการแก้ปัญหา ‘ลำห้วยคลิตี้’, ที่มา: <https://shorturl.asia/ITMbK>. สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๕
๙. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๖๐ แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๖๔. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน จำกัด, ๒๕๖๔
๑๐. วินัย วีระพัฒนานนท์ และคณะ. (๒๕๔๐). สิ่งแวดล้อมศึกษาของกลุ่มประเทศอาเซียน-อินโดจีน. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
๑๑. สำนักงานสิ่งแวดล้อมและควบคุมมลพิษที่ ๑๓ ชลบุรี, (๒๕๖๒). กฎหมายสิ่งแวดล้อมน่ารู้. ที่มา: <http://reo13.mnre.go.th/th/news/detail/48832>. สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๕
๑๒. หลักสิทธิและเสรีภาพ ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย :แนวความคิดและภาคปฏิบัติ”.ที่มา https://gistda.or.th/ewtadmin//ewt/gistda_web/article_attach/articlefile_2021072215424920210.pdf สืบค้นเมื่อ ๑ ตุลาคม ๒๕๖๕
๑๓. องค์การอนามัยโลก. ที่มา https://cdn.who.int/media/docs/default-source/thailand/environmental-health-thailand/final-health-environment-.pdf?sfvrsn=5_1_6_e3_f9_6_5 สืบค้นเมื่อ ๑ ตุลาคม ๒๕๖๕